

JAN ZABŁOCKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ZAKAZ PICIA WINA PRZEZ KOBIETY W ANTYCZNYM RZYMIE

Wino w cywilizacji śródziemnomorskiej było napojem codziennym. Doprawiane ziołami, mieszane z miodem, rozcieńczane wodą, radowało umysł, rozweselało serce, rozpałało zmysły, koło smutki, leczyło duszę i uzdrawiało ciało. Pili je też mieszkańcy Rzymu: wolni i niewolnicy podczas obrzędów sakralnych, w czasie świąt i uroczystości, na ucztach w zaciszu domowym i w gwarze tawerny¹, choć nie zawsze w sposób tak umiarkowany, jak legendarny założyciel Rzymu – Romulus.

Gell. 11,14,1-2: *Simplissima suavitate et rei et orationis L. Piso Frugi usus est in primo 'annali', cum de Romuli regis vita et victu scriberet. 2. Ea verba quae scripsit haec sunt: „Eundem Romulum dicunt ad cenam vocatum ibi non multum bibisse quia postridie negotium haberet. Ei dicunt: 'Romule, si istuc omnes homines faciant, vinum vilius sit'. Hic respondit: 'Immo vero carum, si quantum quisque volet bibat; nam ego bibi quantum volui'”*.

Aulus Gellius przepisał z pierwszej księgi *Annales* Luciusa Pisona Frugi celną i ciętą odpowiedź króla Romulusa o korzystaniu z wina. Romulus zaproszony na ucztę pił niewiele z uwagi na obowiązki w dniu następnym. Ucztujący z nim mówili: gdyby wszyscy pili tyle, jak ty Romulusie, wino byłoby tanie. Romulus odpowiedział: przeciwnie, byłoby

¹ Por. M. KURYŁOWICZ, *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994, s. 90 i n.;

bardzo drogie, gdyż każdy piłby tyle, na ile miałby ochotę. Ja bowiem piłem tyle, ile chciałem.

Jednakże dawne prawo zwyczajowe zakazywało picia wina – *temetum* kobietom. Przedmiotem dalszych rozważań będzie zakres tego zakazu, jego możliwe przyczyny, a także stosowane sankcje.

Gell. 10,23,1: *Qui de victu atque cultu populi Romani scripserunt, mulieres Romae atque in Latio 'aetatem abstemias egisse', hoc est vino semper, quod 'temetum' prisca lingua appellantur, abstinuisse dicunt, institutumque ut cognatis osculum ferent deprehendendi causa, ut odor indicium faceret, si bibissent.*

Gellius, powołując się na autorów piszących *de victu et cultu* narodu rzymskiego, podaje, że zarówno w Rzymie, jak i w Lacjum kobiety prowadziły wstrzemięźliwy żywot, czyli że zawsze powstrzymywały się od picia pewnego gatunku wina, nazywanego w pierwotnym języku *temetum*².

Jest dyskusyjne w literaturze, czy zakaz picia wina przez kobiety miał charakter sakralny czy obyczajowy³, choć biorąc pod uwagę relację Athenaeusa w ΔΕΙΠΝΟΣΟΦΙΣΤΑΙ nie można wykluczyć, że ajtiologia tego zakazu jest mityczna.

² Na temat picia wina przez kobiety por. L. MINIERI, 'Vini usus feminis ignotus', *Labeo* 28/1982, s. 150 i n.; J. ZABŁOCKI, 'Si mulier vinum bibit', «Prawo Kanoniczne» 32.1-2/1989, s. 223-232; IDEM, *Illeciti delle donne romane*, «Ius Antiquum» 1(8)/2001, s. 78 i n.; D. MUSIAŁ, *Zakaz picia wina przez rzymskie kobiety. Przyczynek do dziejów religii i obyczajów*, [w:] 'Crimina et mores'. *Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. KURYŁOWICZ, Lublin 2001, s. 121-127; VILLARD L., *La vin et les femmes: un texte méconnu de la Collection hippocratique*, «Revue des Études Grecques» 110/1997, s. 363.

³ Por. P. NOAILLES, *Le tabous du mariage dans le droit primitif des Romains*. 'Fas et Jus'. *Études de droit romain*, Paris 1948, s. 1 i n.; M. DURRY, *Le femmes et le vin*, «Revue de Études Latines» 33/1955, s. 108 i n.; E. NARDI, 'Procurato aborto' nel nondo greco romano, Milano 1971, s. 16 i n.; G. MACCORMACK, *Wine Drinking and the Romulan Law of Divorce*, «The Irish Jurist» 10/1975, s. 170 i n.; L. MINIERI, *op. cit.*, s. 150 i n.; P. GIUNTI, *Adulterio e leggi regie*, Milano 1990, s. 155 i n.; M. KURYŁOWICZ, *op. cit.*, s. 99 i n.; R. FIORI, 'Homo sacer', Napoli 1996, s. 239 i n.

Athen. 10, 441a-b:

Ἄλκιμος δ' ὁ Σικελιώτης ἐν τῇ ἐπιγραφομένῃ τῶν βίβλων Ἰταλικῇ πάσας φησὶ τὰς ἐν Ἰταλίᾳ γυναῖκας μὴ πίνειν οἶνον ἀπὸ τοιαύτης αἰτίας. Ἡρακλῆς περὶ τὴν Κροτωνιάτιν γενόμενος ἐπεὶ πρὸς τινα οἰκίαν οὔσαν παρὰ τὴν ὁδὸν διψῶν ἀφίκετο, προσελθὼν ἦντι πλὴν ἐντεῦθεν. ἔτυχε δ' ἡ γυνὴ τοῦ τὴν οἰκίαν κεκτημένου πίθου οἴνου λαθραίως ὑπόψασα, καὶ πρὸς μὲν τὸν ἄνδρα δεινὸν ἔφη ποιήσειν αὐτὸν εἰ ξένου χάριν τὸν πίθον τοῦτον ἀνοίξειεν, ὕδωρ δ' ἐκέλευσεν αὐτὸν προσενεγκεῖν. Ἡρακλῆς δ' ἐπὶ θύραις ἐστῶς καὶ ἀκούσας ταῦτα τὸν μὲν ἄνδρα αὐτῆς σφόδρα ἐπήνεσεν, ὃν ἐκέλευσεν αὐτὸν παρελθόντα εἶσω σκοπεῖν τὸν πίθον, καὶ ὃς εἰσελθὼν λίθινον εὔρε τὸν πίθον γεγονότα. τοῦτο δὲ τὸ σημεῖον ἔτι καὶ νῦν ἐστὶν ἐν ταῖς ἐπιχωρίαις γυναίξιν πάσαις ἐν αἰσχυρῷ κεῖσθαι τὸ πίνειν οἶνον διὰ τὴν προκειμένην αἰτίαν.

Otóż Herakles zatrzymał się w pewnym domu w okolicach Krotonu, prosząc o coś do picia. Ponieważ żona gospodarza potajemnie otworzyła beczkę z winem, usilnie namawiała męża, by ten poczęstował gościa jedynie wodą. Usłyszawszy to, Herakles przekonał mężczyznę, by obejrzał beczkę, która tymczasem skamieniała. Od tamtej pory kobiety w Italii miały unikać picia wina⁴.

Rzymianie uznawali, że picie wina może sprowadzać kobiety, które i tak cechowała płochość umysłu⁵, na złą drogę i prowadzić do nieobyczajności. Prócz tego, uznawano wino za potencjalne zagrożenie dla przyszłego potomstwa. Można przypuszczać, że świadomość, iż trunek wyzwala w człowieku to, co normalnie ukryte, powodowała, że mężczyźni nie chcieli ryzykować. Również to, że kobietom przypisywano skłonność do gadulstwa, a przez to – do zdradzania sekretów,

⁴ L. VILLARD, *op. cit.*, s. 366 i n.

⁵ *Levitas animi* – por. G. 1,144; 1,190.

przyczyniło się do tego, iż nie dopuszczano ich do picia wina, które te cechy potęguje⁶.

Źródła literackie przekazują opowieści o głośnych przypadkach naruszenia tego zakazu. Tak na przykład Pliniusz powtarza historyjkę o postępku Egnatiusa Metenniusa, który zatłukł kijem na śmierć swoją żonę, przyłapaną na picciu wina z gąsiora.

Plin., Nat. hist. 14,89:... *non licebat id (scil. vinum) feminis Romae bibere. invenimus inter exempla Egnati Maetenni uxorem, quod vinum bibisset e dolio, interfectam fusti a marito, eumque caedis a Romulo absolutum.*

Historyk, opowiadając tę anegdotę, dodaje, że Romulus uniewinnił męża-zabójcę. Należy zauważyć, że mąż popełnił *parricidium*. Powinien więc ponieść karę śmierci. Mimo to, sądzony przez Romulusa, został uwolniony od kary⁷. Dziś można zastanawiać się, czy mąż został uwolniony od kary, gdyż przestępstwo popełnił w afekcie, czy też dlatego, że prawo zezwalało na zabicie pijącej żony. W każdym razie było to rozstrzygnięcie dotyczące jednostkowej sprawy i dopiero później zostało ono rozciągnięte na wszystkie podobne przypadki, tworząc normę, zgodnie z którą mąż mógł zabić bezkarnie żonę za picie wina, podobnie jak za cudzołóstwo. Rzymianie bowiem rozumowali w następujący sposób: za zabicie sprawca ponosił karę. Kary nie poniósł mąż, który zabił żonę schwytaną na pijaństwie, a zatem można zabić bezkarnie,

⁶ Por. J. ZABŁOCKI, *Il segreto nel diritto romano*, [w:] *Scritti per Alessandro Corbino*, red. I. PIRO, VII, Tricase 2016, s. 589-599; IDEM, *Tajemnica w prawie rzymskim*, [w:] *Jawność i jej ograniczenia*, red. G. SZPOR, VI: *Struktura tajemnic²*, red. A. GRYSZCZYŃSKA, Warszawa 2016, s. 117-126.

⁷ Por. Val. Max. 6,3,9: *Egnati autem Metenni longe minore de causa, qui uxorem, quod vinum bibisset, fusti percussam interemit, idque factum non accusatore tantum, sed etiam reprehensore caruit, uno quoque existimante optimo illam exemplo violatae sobrietati poenas perpendisse*; Serv., *Ad Verg. Aen.* 1,737: *apud maiores nostros feminae non utebantur vino, nisi sacrorum causa certis diebus. Denique femina, quae sub Romulo vinum bibit, occisa est a marito, Metennius absolutus, id enim nomen marito*; Tert., *Apol.* 6,29:...*cum mulieres usque adeo vino abstinerentur, ut... sub Romulo vero quae vinum adtingerat, impune a Metennio marito trucidata sit.*

gdy złapie się żonę na pijaństwie, tak samo jak można bezkarnie zabić żonę złapaną na cudzołóstwie.

O możliwości zabicia żony przyłapanej na cudzołóstwie mówił zacytowany przez Gelliusa Katon:

Gell. 10,23,5: *De iure autem occidenti ita (scil. in oratione Marci Catonis) scriptum: 'In adulterio uxorem tuam siprehendisses, sine iudicio inpune necares; illa te, si adulterares sive tu adulterare, digito non auderet contingere, neque ius est'.*

Katon stwierdza tu jednoznacznie, że żonę pochwyconą na cudzołóstwie mąż mógł zabić natychmiast, nawet bez przeprowadzania postępowania sądowego. Żona natomiast, w przypadku cudzołóstwa męża, była bezradna, gdyż nie miała prawa nawet dotknąć go palcem. Stwierdzenie Katona dotyczyło więc jedynie przypadku zabójstwa żony, dokonanego *inpune sine iudicio* – złapanej *in flagranti*.

Zarówno picie wina, jak i cudzołóstwo, w przypadku schwytania żony na gorącym uczynku, mogło być karane nie tylko śmiercią, lecz także rozwodem czy innymi karami.

Picie wina przez kobiety było bowiem – obok cudzołóstwa – wymieniane jako jedna z głównych podstaw do rozwodu, i to w najdawniejszym okresie, kiedy rozwody były jeszcze rzadkością⁸.

Stwierdzenie zatem, że kobieta piła wino, pociągało za sobą poważne konsekwencje. Dionysios z Halikarnasu w *Ῥωμαικὴ Ἀρχαιολογία* mówi o przestępstwie kobiety, które polegało zarówno na cudzołóstwie, jak i na picciu wina.

Dion. 2,25,6 (*Leges regiae, Romulus 7, FIRA I, 7*):
Ταῦτα – οἱ συγγενεῖς μετὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐδίκαζον· ἐν οἷς ἦν φθορὰ σώματος, καὶ – εἴ τις οἶνον εὐρεθείη πιοῦσα γυνή, ἀμφότερα γὰρ ταῦτα θανάτῳ ζημιούην συνεχώρησεν ὁ Ῥωμύλος.

⁸ Por. A. TARWACKA, *Rozwód Carviliusa Rugi. Czy naprawdę pierwszy?*, «CPH» 54.1/2002, s. 301-308; EADEM, *'Ei foras mulier'*, czyli rozwody w komediach Plautusa, «Zeszyty Prawnicze» 4.1/2004, s. 7-26; EADEM, *'Vidua visas patrem'*. *Threats of Divorce in Plautus' Comedies*, «Diritto@Storia» 10/2011-2012, <http://www.dirittoestoria.it/10/D&Innovazione/Tarwacka-Plautus-divorce.htm>.

Kobieta pijąca wino winna być ukarana z taką samą surowością jak niewierna. W roli sędziego, jeśli kobieta była posądzona o picie wina, występował mąż wraz z συγγενεῖς⁹. To ostatnie słowo greckie jest tłumaczone na język łaciński jako *cognati*. Czyżby zatem upoważniony do karania kobiet w ramach tzw. *iudicium domesticum* był ten sam krąg osób, które według Gelliusa całowały kobiety w usta¹⁰, aby sprawdzić, czy przypadkiem nie piły one wina.

Podobne wiadomości na temat surowych kar ustanowionych już przez Romulusa podaje także Plutarch w Βίοι παράλληλοι.

Plut., *Rom.* 22 (*Leges regiae, Romulus* 9, FIRA I, 8):

Ἔθηκε δὲ καὶ νόμους τινᾶς (ὁ Ῥωμύλος) ὧν σφοδρὸς μὲν ἔστιν ὁ γυναικὶ μὴ διδοῦς ἀπολείπειν ἄνδρα, γυναῖκα δὲ διδοῦς ἐκβάλλειν ἐπὶ φαρμακείᾳ <,> τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ καὶ μοιχευθεῖσαν· εἰ δ' ἄλλως τις ἀποπέμψαιτο, τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ μὲν τῆς γυναικὸς εἶναι, τὸ δὲ τῆς Δήμητρος ἱερὸν κελεῖω· τὸν δ' ἀποδόμειον γυναῖκα θύεσθαι χθονίοις θεοῖς.

Według Plutarcha Romulus ustanowił pewne prawa. Jedne z nich nie pozwalały kobiecie opuścić męża, drugie zaś pozwalały mężowi oddalić żonę w ściśle określonych przypadkach.

Jednakże wydawcy źródeł nie są zgodni, czy w omawianym tekście postawić przecinek między słowem φαρμακείᾳ i τέκνων czy nie, a w konsekwencji co do tego, jakie przypadki miał na myśli Romulus czy Plutarch.

Jeśli przecinka się nie postawi – będą to trzy przypadki: φαρμακείᾳ τέκνων, κλειδῶν ὑποβολῇ i μοιχευθεῖσαν. W *Fontes Iuris Romani Antiqui* Karl Georg Bruns tłumaczy to: *propter veneficium circa prolem vel subiectionem clavium vel adulterium*¹¹. Innymi słowy byłyby to

⁹ W. KUNKEL, *Das Konsilium im Hausgericht*, ZSS 83/1966, s. 236, uważa, że termin συγγενεῖς oznacza krewnych żony, a nie męża.

¹⁰ Por. Plin. *Nat. hist.* 14,90: *Cato ideo propinquos feminis osculum dare, ut scirent an temetum olerent. hoc tum nomen vino erat, unde et temulentia appellata. Festus, De verborum significatu, s.v. Osculana pugna, L. 216:... quod inter cognatos, propinquosque institutum ab antiquis est, maximeque feminas...*

¹¹ Por. C.G. BRUNS, O. GRADENWITZ, *Fontes Iuris Romani Antiqui*?, Tubingae 1909, s. 6, przyp. 5.

przypadki: aborcja za pomocą środków farmakologicznych, podrobienie kluczy do piwniczki z winem oraz cudzołóstwo¹².

Jeśli bowiem postawi się przecinek, będą to cztery przypadki: ὑποβολῆ, τέκνων ὑποβολῆ, κλειδῶν ὑποβολῆ i μοιχευθεῖσαν. W *Textes de droit romain* Paul Frédéric Girard tłumaczy to jako: *propter veneficium vel suppositionem partus vel falsationem clavium vel adulterium commissum*¹³.

Jeśli się weźmie pod uwagę, że przecinek po φαρμακεία rozdziela to słowo od znajdującego się po nim τέκνων, które należy połączyć z κλειδῶν ὑποβολῆ, stąd, by uniknąć absurdalnego «falszowania dzieci», konieczne jest nadanie słowu ὑποβολῆ podwójnego znaczenia: z jednej strony *suppositio* (*partus*), z drugiej *falsatio* (*clavium*). W ten sposób do trzech przypadków dochodzi czwarty – z żoną można by się rozwieść z powodu jakiegokolwiek *veneficium*.

Nie wnikając bliżej, co kryje się na przykład pod sformułowaniami ἐπὶ φαρμακείᾳ, czy τέκνων ὑποβολῆ albo też ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων¹⁴, bo nie jest to przedmiotem rozważań, można zauważyć, że jedną z przesłanek rozwodowych było κλειδῶν ὑποβολῆ. Na język łaciński zwrot κλειδῶν ὑποβολῆ jest tłumaczony jako *subiectionem vel falsationem clavium*, co oznacza podrobienie kluczy. Wydaje się jednak, że nie oznacza to podrobienia przez żonę kluczy do domu, bowiem żona, wchodząc pod władzę męża, otrzymywała klucze jako symbol istnienia małżeństwa *cum manu*, a które to klucze odbierano jej po rozwodzie na znak utraty nad nią władzy męża¹⁵. Mogły to być klucze do piwnic z winem, na co zdaje się wskazywać przekaz Pliniusza Secundusa.

Plin., *Nat. hist.* 14,89:...*Fabius Pictor in annalibus suis scripsit matronam, quod loculos in quibus erant claves cellae vinariae resignavisset, a suis inedia mori coactam...*

¹² Por. R. FIORI, *op. cit.*, s. 233, przyp. 249.

¹³ Por. P.F. GIRARD, *Textes de droit romain*⁵, Paris 1923, s. 6, przyp. 2.

¹⁴ Por. różne hipotezy na ten temat przedstawia E. Nardi, *op. cit.*, s. 20 i n.

¹⁵ Według Cyncerona (Cic., *Phil.* 2,28,69) zgodnie z ustawą XII Tablic (tab. 4,3) mąż, rozwiązując małżeństwo, nakazywał żonie wziąć osobiste rzeczy, odbierał jej klucze i wypędzał z domu. Por. A. TARWACKA, 'Ei foras, mulier'..., s. 12.

Historyk ten bowiem podaje za *Annales Fabiusa Pictora*, że *matrona* rzymska została skazana na śmierć głodową za odpieczętowanie szkatułki, w której trzymano *claves cellae vinariae*¹⁶. W tym przypadku, jak i w przypadku przytoczonym przez Gelliusa¹⁷, do kontroli, a zdaniem Dionysiosa¹⁸ równocześnie do karania, uprawnieni byli krewni żony.

Aulus Gellius w dalszej relacji przeciwstawia pierwotną formę kontroli i karania za picie wina innym konsekwencjom istniejącym już w czasach Katona.

Gell. 10,23,3-4: *Atque haec quidem in his, quibus dixi, libris pervulgata sunt; sed Marcus Cato non solum existimatas, set et multatas quoque a iudice mulieres, refert, non minus, si vinum in se, quam si probrum et adulterium admississet. 4. Verba Marci Catonis adscripti ex oratione quae inscribitur 'de dote', in qua id quoque ita scriptum est, in adulterio uxores deprehensas ius fuisse maritis necare: 'Vir', inquit, 'cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet, si quid perverse taetrique factum est a muliere, multitatur, <;> si vinum bibit; <;> si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur'.*

Aulus Gellius przed zacytowaniem słów Katona z jego mowy *de dote* podaje, że za picie wina kobiety winny być karane z taką samą surowością jak za *probrum* czy *adulterium*¹⁹. Następnie przytacza on słowa Katona, z jego mowy *de dote*, dotyczące oceny obyczajów żony oraz sposobu jej ukarania: *Vir cum divortium fecit, mulieri iudex pro censore est, imperium quod videtur habet, si quid perverse taetrique factum est a muliere, multitatur; si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur*. Cytowane słowa Katona są na różne sposoby interpretowane²⁰.

¹⁶ Tert., *Apol.* 6,29: *Circa feminas quidem etiam illa maiorum instituta ceciderunt, ... cum mulieres usque adeo vino abstinerentur, ut matronam ob resignatos cellae vinariae loculos sui inedia necarint, ...*

¹⁷ Gell. 20,23,1.

¹⁸ Dion. 2,25,6.

¹⁹ Por. P. GIUNTI, *op. cit.*, s. 173 i n.

²⁰ S. TREGGIARI, *Roman Marriage. 'Iusti coniuges' from the time of Cicero to the time of Ulpian*, Oxford 1991, s. 269 i n., uważa, że mowa Katona ma charakter życzeniowy,

Biorąc pod uwagę, że Kato picie wina traktował na równi z cudzołóstwem, niemiecki romanista Alfred Söllner²¹ przyjął, że w tym przypadku przewidywał on jednakową karę za oba czyny. Hipotezę swoją opiera on na rozróżnieniu *multitare* i *condemnare* oraz na przyjęciu dysjunktywnej konstrukcji wypowiedzi Katona:... *si quid perverse tae-treque factum est a muliere, multitatur*; oraz *si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur*.

Słynny włoski romanista Edoardo Volterra²² przyjmuje alternatywną konstrukcję wypowiedzi Katona: *multitatur, si vinum bibit*; oraz *si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur*, a w konsekwencji możliwość zastosowania różnych kar za oba czyny. Zatem czym innym dla niego jest ukaranie żony złapanej na cudzołóstwie, a czym innym możliwość dokonania rozwodu.

Francuski romanista Pierre Noailles²³, powołując się na analogiczne przypadki w literaturze rzymskiej, twierdzi, że Katon mówił o osobie sędziego, a nie o osobie męża-sędziego. Sędzia ten, w razie wytoczenia skargi cywilnej w związku z rozwodem, nakładał na żonę występną sankcję pieniężną proporcjonalną do jej wykroczenia. Wykroczenia te były albo ciężkie, jak *adulterium* i picie wina, albo lżejsze, których nie wylicza. Postępowanie sądowe zdaniem Noailles'a²⁴ toczyło się nie w *iudicium domesticum*, lecz w *iudicium de moribus*²⁵.

gdyż w rzeczywistości decyzja o odebraniu żonie posagu mogła być podważona przez sędziego w procesie z *actio rei uxoriae*.

²¹ Por. A. SÖLLNER, *Zur Vorgeschichte und Funktion der 'actio rei uxoriae'*, Köln-Wien 1969, s. 71 i n.

²² Por. E. VOLTERRA, *II preteso tribunale domestico in diritto romano*, «RISG» 2/1948, s. 114 i n. = [w:] *Scritti giuridici*, II: *Famiglia e successioni*, ed. M. TALAMANCA, s. 1238 i n.

²³ Por. P. NOAILLES, *op. cit.*, s. 26, przyp. 1.

²⁴ *Ibidem*, s. 26 i n.

²⁵ Na temat *iudicium de moribus* por. F. KLINGMÜLLER, s.v. '*iudicium de moribus*', «RE» 9.2/1916, col. 2483 i n.; H.J. WOLFF, *Das 'iudicium de moribus' und sein Verhältnis zur 'actio rei uxoriae'*, «ZSS» 54/1934, s. 315 i n.; E. VOLTERRA, s.v. '*iudicium de moribus*', «NNDI» 9/1965, s. 344 i n.

Inny niemiecki romanista Wolfgang Kunkel²⁶ uważał, że sędzia był mąż, który w przypadku nieodpowiedniego prowadzenia się żony (*propter mores*), wzorując się na cenzorskim sędzie obyczajowym, przy zwrocie posagu po rozwiązaniu małżeństwa korzystał z *ius retentionis*, czyli z prawa zatrzymania części posagu. Władza męża nad żoną była upodobniona do władzy *magistratus* nad obywatelami²⁷. Przy lżejszych wykroczeniach przysługiwało mężowi tzw. *imperium* nad żoną²⁸, czyli prawo karcenia. Natomiast przy przestępstwach takich, jak picie wina czy cudzołóstwo – jurysdykcja sądowa. Wyrok na żonę wydawał jednak w ramach tzw. *iudicium domesticum*²⁹.

Zdaniem Anny Tarwackiej³⁰ teksty źródłowe potwierdzają obydwie możliwości interpretacyjne: zarówno mąż, jak i sędzia mogli pełnić wobec kobiety rolę cenzora³¹. Biorąc jednak pod uwagę zasady *consecutio temporum* w sformułowaniu analizowanego fragmentu: *Vir cum divortium fecit mulieri iudex pro censore est*, wypowiedź Katona należałoby zinterpretować następująco: mąż, przeprowadziwszy rozwód, tracił prawo kontrolowania obyczajów byłej żony, w związku z czym funkcje „cenzorskie” wobec niej przejmował sędzia. Takie rozumienie tekstu potwierdza zastosowanie form czasowników: *fecit* to *indicativus perfecti activi*, a *est* – *indicativus praesentis activi*, co wskazuje wyraźnie na to, że rozwód został już dokonany, a ten, kto występuje w roli cenzora, działa teraz. Zdanie Katona wcale więc nie jest sprzeczne z tym, że to mąż kontrolował obyczaje żony, ale uzupełnia tę informację o dodat-

²⁶ Por. W. KUNKEL, *op. cit.*, s. 234 i n.

²⁷ Por. E. PÖLAY, *Das 'regim en morum' des Zensors und sogenannte Hausgerichtsbarkeit*, [w:] *Studi Volterra*, III, Milano 1971, s. 314.

²⁸ M. KASER, *Das römische Privatrecht*², I, München 1972, s. 57, przyp. 5, natomiast utrzymuje, że termin *imperium* został użyty w znaczeniu *potestas* lub *manus*.

²⁹ Por. W. KUNKEL, *op. cit.*, s. 236 i n.

³⁰ A. TARWACKA, 'Vir cum divortium fecit mulieri iudex pro censore est.' *Were the woman's morals examined and assessed during or out of a lawsuit?*, [w:] *Alternative Dispute Resolution: From Roman Law to Contemporary Regulations*, red. B. SITEK, J. SZCZERBOWSKI, K. CIUĆKOWSKA-LESZCZEWICZ, C. LÁZARO GUILLAMÓN, S. KURSA, A. BAUKNECHT, Warsaw 2016, s. 181-188.

³¹ Por. A. TARWACKA, *Mąż czy sędzia cenzorem? Uwagi na marginesie mowy Katona (Gell. 10,23,4)*, «Zeszyty Prawnicze» 17.4/2017, s. 86 i n.

kowy szczegół. Ponieważ rozwiązanie małżeństwa przerywało władzę męża, sędzia mógł jeszcze ocenić zachowanie kobiety w trakcie trwania związku i – w razie potrzeby – pozbawić ją części posagu. Przytoczony fragment należałoby zatem przetłumaczyć następująco: „po tym, jak mąż dokonał rozwodu, sędzia działa wobec kobiety jako cenzor”³².

Jak wynika z omawianej mowy Katona, *de dote* kobieta w przypadkach, które później zostały uznane za *mores gravior*es, traciła cały swój posag, a może nawet była skazywana na karę śmierci, podczas gdy w przypadku lżejszych wykroczeń – *mores leviores* musiała mężowi pozostawić część posagu. Ocena *mores* kobiety należała do sędziego i dlatego wydaje się zrozumiałe, że jeśli mąż dokonywał rozwodu i w wyniku tego rozpatrywano sprawę o zwrot posagu, sędzia występował w roli cenzora.

Plutarch wskazuje, że obowiązek wydania żonie części posagu pochodzi z czasów Romulusa. Według wspomnianej już ustawy przypisywanej Romulusowi, kobieta nie mogła odejść od męża, natomiast mąż mógł porzucić żonę, gdy popełniła ona ciężkie przestępstwo. Gdyby zaś oddalił żonę z innych powodów, winien jej oddać część posagu, a część przekazać na rzecz bogini Ceres. Wydaje się, że sprawy dotyczące zwrotu posagu, przynajmniej już od początku II w. p.n.e., rozpatrywał sędzia, a nie mąż. Za taką hipotezę przemawia również przekaz Pliniusza, który podaje rozstrzygnięcie sędziego Domitiusa wydane przy okazji rozpatrywania sprawy o picie wina przez kobietę.

Plin., *Nat. hist.* 14,90:... *Cn. Domitius pronuntiavit mulierem videri plus vini bibisse quam valitudinis causa, viro insciente, et dote multavit, diuque eius rei magna parsimonia fuit.*

Kobieta, która w opisanym przypadku w nadmiarze piła wino bez wiedzy męża, została ukarana utratą posagu przez sędziego, przed którym toczyło się to postępowanie.

A zatem można przypuszczać, że w najdawniejszym okresie nie wszystkie kobiety rzymskie prowadziły żywot wstrzemięźliwy. Niektóre z nich, mimo że były poddane starannej kontroli krewnych, piły

³² Por. A. TARWACKA, *Mąż czy sędzia cenzorem?...*, s. 91 i n.

zakazane wino – *temetum*. Za picie takiego wina mogły być karane przez swego męża, który nie mając nad żoną *ius vitae necisque*, miał jednak prawo uśmiercenia własnej żony, gdy ją złapał *in flagranti*. Natomiast w innych przypadkach mąż miał prawo dokonać rozwodu oraz zatrzymać posag. W takich przypadkach kobiety mogły być karane bądź przez męża, ale przy udziale krewnych, prawdopodobnie w ramach *iudicium domesticum*, bądź przez sędziego, być może w ramach *iudicium de moribus*.

ZAKAZ PICIA WINA PRZEZ KOBIETY W ANTYCZNYM RZYMIE

Streszczenie

Przyjmuje się, że zakaz picia wina przez kobiety miał charakter obyczajowy czy sakralny, choć nie można wykluczyć, że jego ajiologia jest mityczna. Naruszenie tego zakazu było surowo karane przez męża, gdy złapał żonę *in flagranti*. W innych przypadkach kobiety mogły być karane bądź przez męża, ale przy udziale krewnych, prawdopodobnie w ramach *iudicium domesticum*, bądź po rozwodzie przez sędziego, być może w ramach *iudicium de moribus*.

THE ANCIENT ROMAN PROHIBITION ON WINE DRINKING BY WOMEN

Summary

It is generally assumed that the nature of the ban on the drinking of wine by women was customary or religious, although we cannot rule out the possibility of a mythological aetiology. Infringement was punishable, and a husband who caught his wife in the act could mete out severe retribution. In other circumstances the offending woman could be punished by her husband and relatives, probably within the framework of *iudicium domesticum*, or following her divorce by a judge, perhaps in a *iudicium de moribus*.

Słowa kluczowe: picie wina; kobiety; *ensor*; *iudex*; *iudicium de moribus*; *iudicium domesticum*.

Keywords: wine drinking; women; censor; judge; *iudicium de moribus*; *iudicium domesticum*.

Literatura

- BRUNS C.G., GRADENWITZ O., *Fontes Iuris Romani Antiqui*⁷, Tubingae 1909.
- DURRY M., *Le femmes et le vin*. «Revue de Études Latines» 33/1955, s. 108-113.
- FIORI R., *Homo sacer*, Napoli 1996.
- GIRARD P.F., *Textes de droit romain*⁵, Paris 1923.
- GIUNTI P., *Adulterio e leggi regie*, Milano 1990.
- KASER M., *Das römische Privatrecht*², I, München 1972.
- KLINGMÜLLER F., s.v. *Iudicium de moribus*, «RE» 9.2/1916, col. 2483-2485.
- KUNKEL W., *Das Konsilium im Hausgericht*, ZSS 83/1966, s. 219-251.
- KURYŁOWICZ M., *Prawo i obyczaje w starożytnym Rzymie*, Lublin 1994.
- MACCORMACK G., *Wine Drinking and the Romulan Law of Divorce*, «The Irish Jurist» 10/1975, s. 170-174.
- MINIERI L., *Vini usus feminis ignotus*, Labeo 28/1982, s. 150-163.
- MUSIAŁ D., *Zakaz picia wina przez rzymskie kobiety. Przyczynek do dziejów religii i obyczajów*, [w:] *Crimina et mores*. *Prawo karne i obyczaje w starożytnym Rzymie*, red. M. KURYŁOWICZ, Lublin 2001, s. 121-127.
- NARDI E., *Procurato aborto nel nondo greco romano*, Milano 1971.
- NOAILLES P., *Le tabous du mariage dans le droit primitif des Romains*. *Fas et Jus*. *Études de droit romain*, Paris 1948.
- PÖLAY E., *Das 'regimen morum' des Zensors und sogenannte Hausgerichtsbarkeit*, [w:] *Studi Volterra*, III, Milano 1971, s. 263-317.
- SÖLLNER A., *Zur Vorgeschichte und Funktion der 'actio rei uxoriae'*, Köln-Wien 1969.
- TARWACKA A., *'Ei foras, mulier'*, czyli rozwód w komediach Plauta, «Zeszyty Prawnicze» 4.1/2004, s. 7-26.
- TARWACKA A., *Mąż czy sędzia cenzorem? Uwagi na marginesie mowy Katona (Gell. 10,23,4)*, «Zeszyty Prawnicze» 17.4/2017, s. 85-99.
- TARWACKA A., *Rozwód Carviliusa Rugi. Czy naprawdę pierwszy?*, «CPH» 54.1/2002, s. 301-308.
- TARWACKA A., *'Vir cum divortium fecit mulieri iudex pro censore est'. Were the woman's morals examined and assessed during or out of a lawsuit?*, [w:] *Alternative Dispute Resolution: From Roman Law to Contemporary Regulations*,

- red. B. SITEK, J. SZCZERBOWSKI, K. CIUĆKOWSKA-LESZCZEWICZ, C. LÁZARO GUILLAMÓN, S. KURSA, A. BAUKNECHT, Warsaw 2016, s. 181-188.
- TARWACKA A., 'Vidua visas patrem'. *Threats of Divorce in Plautus' Comedies*, «Diritto@Storia» 10/2011-2012, <http://www.dirittoestoria.it/10/D&Innovazione/Tarwacka-Plautus-divorce.htm>, dostęp: 10 grudnia 2018 r.
- TREGGIARI S., *Roman Marriage. 'Iusti coniuges' from the time of Cicero to the time of Ulpian*, Oxford 1991.
- VILLARD L., *La vin et les femmes: un texte méconnu de la Collection hippocratique*, *Revue des Études Grecques* 110/1997, s. 362-380.
- VOLTERRA E., *Il preteso tribunale domestico in diritto romano*, «RISG» 2/1948, s. 103-153 = [w:] *Scritti giuridici, II: Famiglia e successioni*, ed. M. TALAMANCA, s. 127-177.
- VOLTERRA E., s.v. 'Iudicium de moribus', «NNDI» 9/1963, s. 344.
- WOLFF H.J., *Das 'iudicium de moribus' und sein Verhältnis zur 'actio rei uxoriae'*, «ZSS» 54/1934, s. 315-321.
- ZABŁOCKI J., *Il segreto nel diritto romano*, [w:] *Scritti per Alessandro Corbino*, red. I. PIRO, VII, Tricase 2016, s. 589-599.
- ZABŁOCKI J., *Illeciti delle donne romane*, «Ius Antiquum» 1(8)/2001, s. 75-80.
- ZABŁOCKI J., 'Si mulier vinum bibit', «Prawo Kanoniczne» 32.1-2/1989, s. 223-232.
- ZABŁOCKI J., *Tajemnica w prawie rzymskim*, [w:] *Jawność i jej ograniczenia*, red. G. SZPOR, VI: *Struktura tajemnic²*, red. A. GRYSZCZYŃSKA, Warszawa 2016, s. 117-126.